

Näkökulmia perusopetuksen tasa-arvoon

Yleistä

Perusopetuslain mukaan perusopetuksen tulee edistää sivistystä ja tasa-arvoa yhteiskunnassa sekä oppilaiden edellytyksiä osallistua koulutukseen ja itsensä kehittämiseen. Kaikille perusopetuksen oppilaille tulee turvata yhdenvertaiset mahdollisuudet opetukseen ja koulutukseen ja keskeisten tietojen ja taitojen saavuttamiseen riippumatta sukupuolesta, iästä, etnisestä tai kansallisesta alkuperästä, kansalaisuudesta, kielestä, uskonnosta tai muista henkilön liittyvästä ominaisuuksista.

Opetuksen järjestäjillä on perusopetuslain mukaan velvollisuus arvioida antamaansa koulutusta ja sen vaikuttavuutta. Koska Suomessa ei ole koulutuksen ja opetuksen tarkastusjärjestelmää, koulutuksen järjestäjien on osallistuttava toimintansa ulkopuoliseen arviointiin. Oppimistulosten arvioinnin lisäksi arvioinnit koskevat tasa-arvon toteutumista. Tasa-arvon toteutumista tarkastellaan muun muassa koulun opetuskielen, oppilaiden sukupuolen ja alueellisen jakautumisen kannalta. Tärkeää on myös seurata sitä, miten peruskoulu pystyy tasaamaan oppilaiden erilaisten taustojen vaikutuksia oppimiseen.

Kansainvälisten arviointien tulosten kertomaa

Kansainvälisten oppimistulosten arvioinneista tunnetuin on PISA-tutkimus, johon Suomi on osallistunut säännöllisesti vuodesta 2000 alkaen. PISA-tulosten mukaan suomalaisten 15-vuotiaiden koululaisten oppimistulokset ovat olleet laskussa vuoden 2006 jälkeen. Tulos näkyy kaikissa arvioitavissa oppiaineissa ja etenkin poikien oppimistuloksissa. Lasku oli jyrkinä vuodesta 2006 vuoteen 2012, mutta matematiikassa ja luonnontieteissä se on jatkunut merkitsevänä tämänkin jälkeen. Peruskoululaisten matematiikan ja luonnontieteiden osaamista kartoittavaan TIMSS-tutkimukseen Suomi on osallistunut kolme kertaa: vuonna 1999 (7.-luokkalaisten), vuonna 2011 (4.-, 7.- ja 8.-luokkalaisten) ja vuonna 2019 (4.- ja 8.-luokkalaisten). Seitsemäsluokkalaisten matematiikan osaaminen oli pudonnut merkitsevästi vuodesta 1999 vuoteen 2011, luonnontieteiden kohdalla laskua oli vain pojilla. Neljäsluokkalaisten keskimääräinen osaaminen oli heikentynyt merkitsevästi vuodesta 2011 vuoteen 2015 sekä matematiikassa että luonnontieteissä, mutta vuoteen 2019 tultaessa laskeva trendi näyttäisi pysähtyneen. Kahdeksaluokkalaisten taso oli säilynyt samana vuosien 2011 ja 2019 välillä, tätä varhaisempaa tietoa ei heistä ole käytettävissä. Neljäsluokkalaisten lukutaitoa mittaavaan PIRLS-tutkimukseen Suomi on osallistunut vasta vuodesta 2011 alkaen; tänä aikana lukutaidon tasossa ei ole tapahtunut muutosta.

Tulostason laskun taustalla näyttää olevan ennen kaikkea oppilaiden välisen varianssin kasvaminen: parhaiden oppilaiden tulokset ovat pysyneet suunnilleen yhtä hyvinä koko ajan, mutta heikoimmat oppilaat ovat tuloksiltaan merkittävästi aiempaa heikompia.

Tyttöjen ja poikien välisten oppimistulosten välinen ero on herättänyt paljon keskustelua julkisuudessa. Lukutaidossa tyttöjen oppimistulokset ovat olleet selkeästi poikien tuloksia parempia koko arviointihistorian ajan. Tämä nähdään yhtä lailla PISA- kuin PIRLS-tutkimuksissa. PISA-tutkimuksessa tyttöjen ja poikien lukutaitotulosten ero on OECD-maiden suurin; suurempia eroja löytyy lähinnä vain arabimaista. Uusimman PISA-tutkimuksen mukaan tilanne on nyt samanlainen myös luonnontieteissä. PISA-matematiikassa suomalaispoikien keskimääräinen tulos oli tyttöjä parempi vuoteen 2009 saakka, vuonna 2012 eroa ei ollut, ja vuodesta 2015 alkaen tyttöjen tulos on ollut niukasti mutta merkitsevästi poikien tulosta parempi. Matematiikan osaamistason lasku on siis

ollut pojilla jyrkempi kuin tytöillä, ja myös tähän liittyy oppilaiden välisten erojen kasvu. Parhaat tulokset ovat sekä tytöillä että pojilla suunnilleen yhtä hyviä kuin aiemminkin, mutta heikoimpien oppilaiden tulostaso on laskenut. Heikoimpien oppilaiden ryhmässä poikien osuus on erityisesti kasvanut.

Keskustelu sukupuolen yhteydestä oppimistuloksiin on Suomessa jonkin verran ylikorostunut, sillä sekä tytöissä että pojissa on erinomaisia ja heikkoja osajia, ja suurin osa tytöistä ja pojista sijoittuu kaikissa tutkimuksissa tuloksiltaan Gaussin käyrää seuraten varsin hyvälle keskimääräiselle tasolle. Vaikka Suomessa oppilaan sosioekonomisen taustan yhteys oppimistuloksiin ei ole kansainvälisesti verraten erityisen suurta, se on kuitenkin ollut koko ajan olemassa ja myös hienoisesti vahvistunut ajan mittaan. Ensimmäisissä PISA-tutkimuksissa sosioekonomisen tausta yhteys tuloksiin oli Suomessa selvästi OECD-maiden keskitasoa heikompi, sittemmin ne on noussut OECD-maiden keskitasolle. Niin PISA-, TIMSS- kuin PIRLS-tutkimustenkin mukaan oppilaan sosioekonomista taustaa mittaavat muuttujat (tyypillisimmin kodin resurssit ja vanhempien koulutustaso) ovat vahvempia oppimistulosten vaihtelun selittäjiä kuin oppilaan sukupuoli. TIMSS- ja PIRLS-aineistoilla voidaan arvioida (karkeasti) neljäsluokkalaisten lähtötasoeroja koulunkäynnin alkaessa. Näyttää sitä, että jo lähtötasoeroilla on yhteyttä sosioekonomiseen taustaan ja että peruskoulu pystyy tasaamaan näitä eroja vain osittain.

PIRLS-tutkimusaineiston perusteella oppimistuloksilla (neljäsluokkalaisten lukutaito) ei ollut merkittävää yhteyttä varhaiskasvatukseen osallistumiseen, keskimääräiset tulokset olivat käytännössä samat riippumatta siitä, missä iässä lapsi oli ollut varhaiskasvatuksessa vai oliko ollut ollenkaan. On tosin huomattava, että sellaisia oppilaita, jotka eivät missään vaiheessa olleet varhaiskasvatuksen piirissä, oli aineistossa hyvin vähän (esikoulua olivat käyneet lähes kaikki lapset), ja tässä ryhmässä maahanmuuttajaperheet olivat selvästi yliedustettuja. PIRLS-aineiston mukaan varhaiskasvatukseen osallistumisella oli heikko myönteinen vaikutus niiden lasten osaamiseen, joiden kotien resurssit olivat hyvin heikot. Tällaisia lapsia oli aineistossa kuitenkin vähän.

Kansainvälisten arviointien perusteella oppimistulosten alueelliset erot ovat Suomessa edelleen pieniä, ja niiden välillä on vaikea havaita systematiikkaa. Joissakin tutkimuksissa esimerkiksi Itä-Suomen oppilaat ovat menestyneet heikosti, joissakin taas paremmin. Toisaalta erityisesti PISA-tutkimuksissa on nähtävissä heikkoja signaaleja siitä, että pääkaupunkiseudun oppilaiden keskimääräinen tulostaso erottuu edukseen muiden alueiden tuloksista – tyypillisesti kyse on siitä, että pääkaupunkiseudun tulosten laskeva trendi on ollut loivempi kuin muiden alueiden. Tähän liittyy kuitenkin myös se, että oppimistulosten varianssi on suurempi pääkaupunkiseudulla kuin muualla. (Tämä pätee luultavasti muillakin suurimmilla kaupunkiseuduilla, otoskoot vain eivät ole olleet riittäviä todentamaan tätä esim. Turussa tai Tampereella). Pääkaupunkiseudulla parhaat ja heikoimmat oppilaat näyttävät siis erottuvat toisistaan selvemmin kuin muilla alueilla, joissa oppilaspopulaatiot ovat homogeenisempia. PIRLS-tutkimus antoi myös viitteitä siitä, että kantakaupungissa asuvien oppilaiden tulokset olivat parempia kuin lähiöissä asuvien oppilaiden tulokset. Pääkaupunkiseudun muita suurempi varianssi näkyy myös koulutasolla: kaikissa tutkimusaineistoissa voidaan havaita tendenssi, että sekä parhaiten että heikoiten arvioinnissa menestyneiden koulujen joukossa pääkaupunkiseudun koulut ovat yliedustettuja. Ilmiön taustalla ovat mitä ilmeisimmin sosioekonomiset tekijät, jotka selittävät myös pääkaupunkiseudun hyvää keskimääräistä tulosta – tutkimuksissa käytettyjen mittarien mukaan pääkaupunkiseudun oppilaiden sosioekonominen asema on keskimäärin selvästi korkeampi kuin muualla maassa, ja samalla sen vaihtelu on suurta.

Koulujen väliset erot kokonaisuutena ovat Suomessa olleet kaikkien tutkimusten mukaan jatkuvasti vertailumaiden pienimpiä (pääkaupunkiseudun koulujen erot ”hukkuvat” koko maan aineistoon). Tämä tarkoittaa sitä, että oppilaiden väliset erot oppimistuloksissa eivät selity juurikaan koulutason

tekijöillä. Sen sijaan oppilaiden välisten oppimistulosten erot ovat selkeässä kasvussa, koska heikoimmat oppilaat ovat aiempiin vuosiin verrattuna entistäkin heikompia. Luokkien väliset erot ovat selvästi koulujen välisiä eroja suurempia. PIRLS- ja TIMSS-tutkimusten perusteella suurin osa eroista on kuitenkin peräisin erityisluokista ja muista erityisopetuksen ryhmistä, joiden oppilaiden suoriutumistaso on systemaattisesti muita opetusryhmiä matalampi. Uusimmalla TIMSS 2019 -aineistolla voitiin verrata myös painotetun opetuksen (esim. musiikkiluokat, matematiikka- tai kielipainotteiset luokat, joihin oppilaat valitaan esimerkiksi todistuksen, harrastuneisuuden tai soveltuvuuden perusteella) ryhmien tuloksia yleisopetuksen ryhmiin sekä 4. luokalla että 8. luokalla. Tulosten mukaan painotetun opetuksen luokkien tulokset ovat pääsääntöisesti aineiston parhaimmista, mutta selvää paremmuutta yleisopetuksen ryhmiin ei voida havaita. Keskimääräinen ero yleisopetuksen ryhmiin on hieman selvempi yläkoulussa kuin alakoulussa ja se aiheutuu lähinnä siitä, että painotetun opetuksen joukossa ei juuri ole sellaisia opetusryhmiä, joiden tulokset olisivat heikkoja; siten painotetun opetuksen ryhmien varianssi on yleisopetuksen ryhmiin verrattuna pieni.

Peruskoulun jälkeen noin kaksi kolmesta tytöstä hakee lukiokoulutukseen, pojista selkeästi alle puolet. Samalla osaamisella ja keskiarvolla tytöistä ja korkeamman SES:n oppilaista suurempi osuus hakeutuu lukioon, sp-ero ei tosin näy ylimmillä suoritustasoilla. Samalla osaamisella tytöistä ja korkeakoulututkinnon suorittaneiden vanhempien lapsista suurempi osuus aikoo suorittaa yliopistotutkinnon. Tällä on suuri merkitys nuoren tulevaisuuden kannalta. Esimerkiksi Nuorisobarometrin tulokset osoittavat, että pojilla jotka valitsevat ammatilliset opinnot, on suurempi opintojen keskeyttämisriski. Kyse ei ole välttämättä koulutusvastaisuudesta vaan siitä että varsinkin pienillä paikkakunnilla ja alueilla alavalintoja on vähän tarjolla. Valittu koulutusala ei välttämättä vastaa tavoitteita.